

DIAKONIT PERHEIDEN NEUVOJINA KRISTINUSKON SYNTYAIKOINA

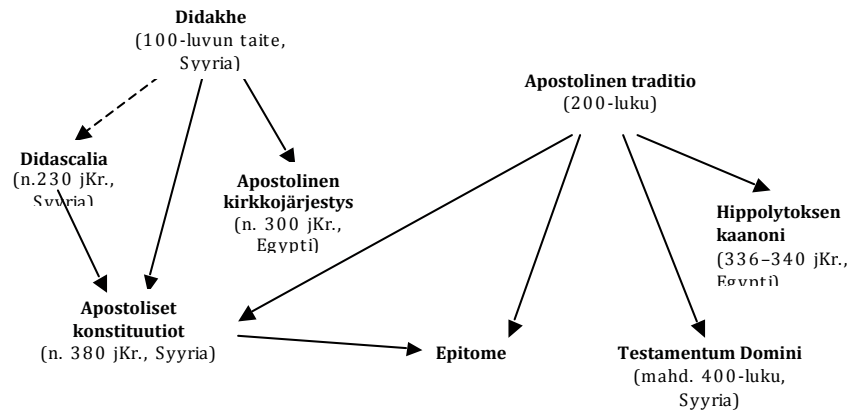
Esko Ryökäs & Pauliina Pylvänäinen

Johdanto

Perheneuvonta kirkollisen työmuodon nimikkeenä on vasta muutaman vuosikymmenen ikäinen, mutta perheiden hyvinvointiin on kiinnitetty huomiota kristinuskon syntyajoista lähtien. Jo ensimmäisiltä vuosisadoilta säilyneistä kirkollisista ohjeistuksista löytyy mainintoja kristillisestä perhe-elämästä. Tarkastelemme tässä artikkelissa, miten nykyaikaisen perheneuvonnan kaltaiset työmuodot on esitetty varhaiskirkon ohjeistuksissa. Selvitämme yksittäisistä dokumenteista, mihin perheiden hyvinvointiin liittyviin seikkoihin ohjeistuksissa kiinnitetään erityistä huomiota, ja tarkastelemme ohjeistuksien kehittymistä ensimmäisten kristillisten vuosisatojen aikana. Lopuksi pohdimme, mitä tällä mahdollisesti olisi sanottavaa nykyajallemme.

Kristillinen kirkko syntyi ja laajeni nopeasti ensimmäisten vuosisatojen aikana. Kun uusia seurakuntia syntyi ja entiset kasvoivat, niiden parissa tehtävää työtä oli tarpeen kuvata ja opastaa. Ohjeita annettiin kirkollisten auktoriteettien kirjeissä ja muussa tuotannossa, mutta varsinaisesti kirkolliset ohjeistukset koottiin niin sanottuihin kirkkojärjestyksiin. Seurakunnan työntekijöiden välistä tehtävänjakoa on käsitelty niissä usein laajasti. Suurin osa kirkkojärjestysten ohjeista on annettu seurakunnan johtajaa eli piispaa silmällä pitäen, mutta tietyt ohjeet on kohdistettu nimenomaan seurakunnan diakoneille. Näiden joukossa on myös perheitä käsitteleviä mainintoja.

Ensimmäiset kirkkojärjestykset olivat suppeita ja suurpiirteisiä dokumentteja. Ajan myötä ohjeet tarkentuivat ja tekstit pitenivät. Myöhemmät kirkkojärjestykset rakentuivat usein suoraan varhaisempien dokumenttien muotoilujen varaan. Voimme siis jossain määrin seurata työtehtävien määräytymisen historiaa niitä koskevien muotoilujen kehitystä tarkastelemalla. Oheinen *kaavio* kuvaa erään merkittävän muotoilujen ketjuuntumisen.

Kaavio 1. Kirkkojärjestyksien sukupuu¹

Pyrimme selvittämään tässä artikkelissa, missä määrin varhaisessa kirkossa diakonin työtehtäviin luettiin virallisesti nykyaikaisen perheneuvonnan tyyppistä toimintaa. Käytämme aineistona oheisessa kuviossa esitettyjä kirkkojärjestyksiä. Kyseiset dokumentit syntyivät vähitellen ensimmäisten vuosisatojen aikana kristinuskon edetessä. Niiden valta-aika kesti noin vuoteen 400 saakka. Vähän sitä ennen valmistui *Apostoliset konstituutiot*, joka on liturgis-kanonisten kirjojen laajin ja eri yhteyksissä merkittävimmäksi kutsuttu kirkkojärjestys.² Kyseinen teksti päättää myös tämän artikkelin tarkasteluajanjakson.³ Jäsenämme esityksen oheisen kaavion mukaisesti ja kuljemme kirja kirjalta kohti *Apostolisia konstituutioita*. Aineiston moninaisuudesta johdosta teemme myös sivuhuomautuksia.

Metodinen ratkaisumme on huomioida, mitä kirkkojärjestyksistä käy ilmi toisaalta diakonin työtehtävistä, toisaalta parisuhteeseen ja avioliittoon liittyvistä kysymyksistä. Kirkkojärjestyksien tavoite ei ole patistella yksittäisiä ihmisiä, vaan ohjeistaa seurakunnan käytäntöjä. Oletammekin, ettei aineistosta nouse esiin juuri mitään suorasanaisesti perheiden tai puolisojen välisiin ongelmiin liittyvää, mutta esimerkiksi seurakunnan naisten ja vaimojen huomioon ottamisesta saattaa ilmetä ohjeistuksia. Perheiden sisäisen hyvinvoinnin edistämiseen liittyviä seikkoja voi samoin ilmetä tai niihin liittyviä piirteitä voidaan päätellä teksteistä.

Emme pyri tässä artikkelissa kuvaamaan diakonien koko tehtäväkenttää kulloinkin tarkastelun kohteena olevan dokumentin mukaan. Sivuumme heidän tehtävänkuvansa kuitenkin usein, jotta voimme asettaa havaintomme kokonaisvaltaiseen viitekehukseen. Käsitys sukupuolesta ja sen merkityksestä seurakunnan työntekijöiden toiminnassa oli varhaisen kirkon aikana erilainen kuin nykyään. Kiinnitämme huomiota kaikille yhteisiin tehtävänkuvauksiin, mutta erikseen myös sekä mies- että naispuolisille diakoneille annettuihin ohjeisiin. Analyysi painottuu oletettavasti miesdiakoneja koskevaan ohjeistukseen.⁴

1 Kaavion taustalla Bradshaw 1992, 84; Bradshaw 2002, 76; Pylvänäinen 2017, 34. Lähes vastaava Volp 2009, 526.

2 Quasten 1984, 184.

3 Epitome on käytännössä vain järjestyssääntöjen kokoelma eikä sisällä artikkelin tematiikkaan liittyvää aineistoa.

4 Toki on muistettava, että myös diakonien osalta pätee tuon ajan kreikassa se sääntö, että ryhmästä puhutaan maskuliinisena aina, jos mukana on yksikin mies. Käytämme kirjoittaessamme käsitettä "naisdiakoni", mikäli diakonin naisukupuoli käy lähdetekstistä selkeästi ilmi.

Kahdentoista apostolin oppi, *Didakhe*

Varhaisen kirkon kirkkojärjestyksistä vanhimpana meille säilyneenä pidetään *Didakhetta*. Se tunnetaan myös nimellä *Kahdentoista apostolin oppi*, ja se ajoittuu viimeistään toisen vuosisadan alkuun. Ikänsä puolesta ja apostolisiin kytköksiin liittyvänä tämä teksti luetaan nykyään osaksi *Apostoliset isät* -kokoelmaa. Tästä tekstistä on juuri julkaistu uusi suomenkielinen käännös⁵, mutta varmemme ilmaisut alkukielestä.⁶

Itse teksti on suppea, suomalaisena käännöksenäkin vain yksitoista sivua. Avioliittoon liittyviä mainintoja on käytännössä vain yksi, varoitus aviorikoksista (*moikheia*, Did. 5: 1). Diakonit mainitaan samoin vain yhden kerran (Did. 15: 1). Kyseisen maininnan kontekstista voidaan kuitenkin päätellä, että diakoneilla todennäköisesti oli opetuksellisia tehtäviä tai ainakin opetuksen antaminen oli heille mahdollista. Clayton Jeffordin mukaan on todennäköistä, että diakonilla oli jonkinlainen johtajan rooli ja että hän oli aktiivisesti mukana organisoimassa messua.⁷ Tekstin suppeuden vuoksi kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä tulee varoa. Vaikkei perheiden neuvonta siten olekaan aukikirjoitettuna, opetuksen antamisen velvoite pitää sisällään mahdollisuuden myös siihen.

Kristityille annetaan muun ohella ohjeeksi pyrkiä pois skismaattisuudesta ja tavoitella sovintoa (Did. 4: 2). Tehtäväksi on silti myös annettu "Ojentakaa toisianne". Kristittyjen tulee varoa, ettei ojentamista toteuteta vihan vallassa vaan rauhassa. Jos lisäksi on käyttäytynyt sopimattomasti, asiasta on tehtävä parannus (Did. 15: 3). Tämä tarkoittaa, että perheiden hyvinvoinnista huolehtiminen olisi jo tuolloin voitu katsoa diakonin mielekkääksi työtehtäväksi.

Spekulaatiot jääkööt sikseen. *Didakhe* päättyy suppeaan kuvaukseen tulevasta maailmanlopusta ja siihen liittyvästä pelastuvien lopullisesta valinnasta. Diakoneja perheneuvojina ei siis suoraan mainita tässä dokumentissa.

Apostolien opetus, Didascalia Apostolorum

Jos *Didakhe* päättyi viimeisessä luvussaan maailmanlopun ennakkointiin, *Didascalia Apostolorum* (*Didaskalia*, lyh. *Did. apost.*, *DA*) rakentuu sisältönsä puolesta voimakkaasti tuomio-temaan ympärille. Kyseinen kirkkojärjestys syntyi (tai koottiin) kolmannen vuosisadan alkupuolella Syyriassa. Sen alkuperäinen kieli on kreikka, mutta se on säilynyt vain käännösinä syyriaksi ja osittain myös latinaksi.⁸ Tekstin laajuus on alun toistasataa painettua sivua ja se jakautuu 26 lukuun.⁹

Teksti tarkastelee kirkollisen järjestyksen eri puolia. Esimerkiksi kirkollisten positoiden hoitajista piispan tehtäviä käsitellään luvuissa 4–12. Luvuissa 14–16 käsitellään diakonin, diakonissan ja lesken tehtäviä. Alkuosassa käsitellään kristillistä vaellusta (1–3) ja myöhemmin messun liturgiaa (13), kasvatusta ja orvoista huolehtimista (17), almuja (18), marttyyreja (19) sekä yleisiä kristillisen elämän ja opin seikkoja. *Didaskalian* yleisluonteen logiikka käy ilmi ensimmäisestä tekstikappaleesta (*Did. apost.* I): Jos kristitty tekee Jumalan tahdon vastaisesti,

5 Huttunen et al. 2020.

6 Alkukielen tekstilähteenä käytetään, jos muuta ei mainita, *Thesaurus Linguae Graecae* -tietokantaa (TLG).

7 Jefford 2018, 206, 211–213.

8 Tukeudumme *Didaskalian* osiossa käännöksiin. Gibson 1903 pohjautuu eri alkutekstiin kuin *Achelis & Flemming* 1904. Tarvittaessa nostamme erot esiin. *Didaskalian* esittely: Quasten 1984, 147–152.

9 Gibson 1903, käännös englanniksi 112 sivua; *Achelis & Flemming* 1904, saksankielinen käännös 145 sivua.

Jumala tulkitsee hänet pakanaksi ja pahantekijäksi.¹⁰ Sama ilmapiiri leimaa tekstiä kautta linjan, ja siihen palataan aivan tekstin lopussa (*Did. apost. XXVI*).¹¹

DA käsittelee sekä diakoneja että diakonisoja/naisdiakoneja. Diakonit toimivat miehiä, diakonissat naisia varten (16). Diakonien tehtäviä DA:ssa tutkineen *Pauliina Multasen* mukaan aivan täyttä kuvaa diakonien ja naisdiakonien tehtävistä ei tekstistä pystytä saamaan, koska sen ohjeistusluonteen takia tuona aikana itsestään selvinä pidettäviä asioita ei tekstissä avata.¹² Yleiskuva on kuitenkin mahdollista tavoittaa. *Multasen* mukaan ”miesdiakonien pääasiallisiin tehtäviin kuuluivat moninaiset tehtävät jumalanpalveluksessa, kastaminen, sairaiden ja ’heikkojen’ luona vierailu, muualta tulleista ja leskistä huolehtiminen sekä tiedon välittäminen” piispan ja kansan välillä. Diakoni oli piispan oikea käsi, eikä vain sitä, vaan peräti piispan kuuloaisti ja hänen suunsa, sydämensä sekä hänen henkensä.

Muutama havainto perheiden neuvontaan liittyvistä seikoista on mahdollista tehdä. Jo aivan ensimmäisessä DA:n tekstikappaleessa varoitetaan aviollisesta uskottomuudesta *Didakhen* ajattelumallia seuraten. Toisessa luvussa annetaan ohjeita miehille, mutta niistä valtaosa keskittyy siihen, miten tulee viettää aikaansa ja miten tulee varoa, ettei tee itseään houkuttelevaksi vieraille naisille. Tähän liittyy muutama ohje, miten miehen tulee suhtautua omaan vaimoonsa: häntä ei saa halveksia eikä kohdella alentuvasti vaan tulee olla myötätuntoinen. Oma vaimoan tulee miellyttää ja kunnioittaa.¹³

Varsinaisesti kolmas luku on suunnattu ohjeiksi aviossa oleville naisille. Heitä kehoitetaan välttämään riitoja sekä uskosta osattomien että uskossa mukana olevien puolisoitensa kanssa. Riitelemineen on vain lopetettava ja vetäydyttävä. Naimisissa olevan naisen ihanne on olla ärsyttämättä ja houkuttamatta muita miehiä.¹⁴

Riita-asioiden ratkaisuihin *Didascalia* antaa paljon ohjeita. Pääroolissa on piispa, mutta hän ei saa käsitellä asioita yksin, vaan presbyterien ja diakonien tulee olla paikalla. Lisäksi molempien riidan osapuolien on itse oltava läsnä.¹⁵ Ongelmat voidaan seurakunnan omassa oikeudenkäynnissä, yhteisiä oikeusprosesseja pakanoiden kanssa kehoitetaan välttämään. Onkin loogista, että oikeus ja siihen liittyvät tuomiot saavat melkoisesti tilaa DA:ssa. Kuitenkin piispalle asetetaan ihanteeksi, ettei asioita viedä turhan kärkeästi seurakunnan oman oikeudenistunnon päätettäväksi. Asioista tulee ensin pyrkiä neuvottelemaan.¹⁶

10 Gibson 1903, 2: "If any man run after iniquity, and oppose the will of God, he shall be counted by God as an heathen and an evildoer." Vastaava *Achelis & Flemming* 1904, 1.

11 Gibson 1903, 112: "- - but that pure and unpolluted and passionless and spotless, the Church may be sealed to the Lord God, they who are in every place and in every city, and in all the habitable part of the world." *Achelis & Flemming* 1904 antaa loppuluvun varsin erisältöisenä, mutta taustalla on sama perusajatus.

12 *Multanen* 2019, tiivistelmä.

13 "Let not a man despise his wife, nor behave contemptuously and haughtily towards her, but let him be compassionate, and let his hand be liberal in giving. Let him please his wife alone, and soothe her with honour", *Did. apost. II*, Gibson 1903, 3. Vastaava *Achelis & Flemming* 1904, 3. – Lisäksi DA:ssa kielletään seksin harastaminen avioliiton ulkopuolella. Tähän liittyvää ohjeistusta tarkennetaan AC:ssa. *Mueller* 2019, 11–12.

14 Gibson 1903, 10; *Achelis & Flemming* 1904, 12.

15 Luku 11: Gibson 1903, 60; *Achelis & Flemming* 1904, 61.

16 Gibson 1903, 63; *Achelis & Flemming* 1904, 65.

DA:ssa annetaan yksittäinen ohje kirkossa pidettävästä tilaisuudesta määrittelemättä tarkemmin, onko kyse messusta vai jostain muusta.¹⁷ Diakonin tehtävänä on tällöin kuuluttaa: "Onko ehkä paikalla joku, jolla on jotain lähimmäistään vastaan?"¹⁸ Vaikka piispa on tuomari, diakoni on se, joka käytännössä pyrkii luomaan järjestystä. Kyse saattaa olla liturgisesta toiminnasta, mutta diakonin roolin luonne ilmenee tässä toimeksiannossa. Muotoiluista ei voi päätellä, koskeeko mainittu diakonin kehoitus vain miehiä. Samassa luvussa on aiemmin käytetty ilmaisuja "veljet", mutta tässä yhteydessä puhuttelun kohteena ovat lähimmäiset.¹⁹ Ainakaan ei voi sanoa mitään siitä, olisiko kyse aviopuolisoiden riidan sovittelusta.

Naisdiakoneja ohjeistetaan puolestaan opettamaan juuri kastettua naista hänen kasteensa jälkeen. Opetusta annetaan, jotta "kasteen murtumaton sinetti säilyisi puhtaana ja pyhänä" (16). Opetus viittaa eettiseen sisältöön. Siten siinä voitaisiin käsitellä myös avioliittoon tai perheeseen liittyviä kysymyksiä, mutta tämän tarkemmin opetuksen luonnetta ei *Didascaliassa* kuvata.

Multanen nostaa esiin kokonaisvaltaisen tulkinnan diakonien roolista. Hänen mukaansa eri seikat viittaavat siihen, että diakoneilla olisi eräänlainen sovinnon virka seurakunnassa. Diakoni ei ole mitenkään hoivaava, vaan hän on sovintoa ylläpitävä ja sitä edistävä henkilö.²⁰ Edellä esitetyssä tämä ilmeni yhtäältä siinä, että diakoni osallistui seurakunnan sisäiseen oikeuden jakamiseen ja myös kirkkotilassa peräänkuulutti sovintoa lähimmäisten kesken. Tähän liittyy toisaalta myös se, että diakoni toimi piispan kuulona, suuna ja näkönä: hänen kauttaan seurakunnan sisällä viesti kulki piispalle ja piispalta. Epäselvää on, onko tämä ajattelu yleistettävissä myös naisdiakoneihin, mutta tätä yleistämistä vastaanakaan ei ole näyttöä.

Näin tulkittuna mies- ja naisdiakonit olivat omalta osaltaan perheneuvonnan työntekijöitä DA:n mukaisessa toiminnassa.²¹ He pyrkivät välittämään tarpeellisia viestejä ja poistamaan riitoja sovitteluprosessiin osallistumalla. Koska naisen asema katsottiin tuolloin selkeästi miehelle alamaiseksi, ei ole yllättävää, ettei perheiden sisäisiä neuvotteluja mainita erillisinä tehtävinä. Työtehtävien kokonaiskuvan perusteella juuri diakonit kuitenkin toimivat myös perheiden sisäisen eheyden hyväksi.

Apostolinen kirkkojärjestys

Didakhesta alkaneeseen linjaan liittyy vielä suppea *Apostolinen kirkkojärjestys*, *Canones Ecclesiastici Apostolorum* (CEA, *Apostolic Church-Ordinance* / *Apostolic Church-Order*). Laajuudeltaan se sijoittuu kahden edellä tarkastellun väliin, lähemmäksi kuitenkin *Didakhesta*. Tekstin ajoitus on jälleen varsin epävarma, mutta se sijoittuu neljännelle vuosisadalle. Kieliversioista tunnetaan myös sekä egyptiläinen että etiopialainen, mutta tarkastelun pohjana on kreikkalainen tekstiversio.²²

17 *Multanen* (2019, 27) tulkitsee tilanteen liturgiassa toteutetun synnintunnustuksen osaksi.

18 Gibson 1903, 64; *Achelis & Flemming* 1904, 66; myös *Multanen* 2019, 27.

19 Gibson 1903, 63: "fellow"; *Achelis & Flemming* 1904, 65: "Nächsten".

20 *Multanen* 2019, 75.

21 Leskien tehtävistä Luku 15: Gibson 1903, 72; *Achelis & Flemming* 1904, 76. Ilmeisesti myös leskillä oli sielunhoidollisia tehtäviä sekä miesten että naisten keskuudessa, mutta ei samassa mitassa liturgisia kuin diakoneilla. Leskien tehtävien tulkinta: *Schöllgen* 1998, 166, 168.

22 *Schaff* 1885; *Quasten* 1984, 119.

Kuten *Didakhessa* tekstissä lähdetään hyvästä järjestyksestä perusteluna tulevaan tuomioon vetoaminen.²³ Heti tämän jälkeen jo alkuosassa varoitetaan jälleen aviorikoksesta.²⁴ Suoranaisia käyttäytymisohjeita naisille tai miehille ei erikseen anneta. Teemallemme on lisäksi tärkeä luvun 13 rakenne.²⁵ Siinä varoitetaan ensin skismaattisesta toiminnasta ja sen jälkeen kehoitetaan: *eireneuseis*, tulee saattaa riitapuolet elämään rauhassa. *CEA* on alkukielessä samasanainen kohdan *Didakhe* 4,3 kanssa, ja myös *Barnabaan kirjeen* kohdan 19,12 kanssa.²⁶ Mielenkiintoiseksi tämän tekee se, että *Apostolinen kirkkojärjestys* on toistasataa vuotta *Didakheta* nuorempi ja sitä on mukautettu paikallisiin oloihin.²⁷ Tavoite on silti sama, jopa samasanaisena.

Apostolisessa kirkkojärjestyksessä ei varsinaisesti kuvata työtehtäviä, kylläkin määritellään eri tehtäväryhmiin sopivien ominaisuuksia. Diakonien osalta (luku 23) listaus muistuttaa *1 Tim 3* -luvun tekstiä. Siinä ei perheistä huolehtimista määritellä tehtäväksi, mutta mainitaan, että kyseiseen tehtävään valittavan tulisi olla avioitunut (*monogamoi*). Painotus lienee siinä, että hänen tulee olla vain kerran avioitunut. Perhe-elämään viittaavia seikkoja ei muutoin nosteta esiin. Työtehtäviä voi päätellä siitä, että hänen odotetaan varoittavan yksinäisiä, kehottavan toisia ja moittivan kolmansia. Jos kehoituksia ei noudateta, diakoni voi poistaa kyseisen henkilön seurakunnasta (tai seurakunnan kokouksesta, ilmaisut ovat suppeita päätelmien tekemiseen). Diakonin tehtävänä oli siten jonkinlainen kristittyjen elämäntavan valvonta.²⁸ Muiden tehtäväryhmien kohdalla vastaavaa valvontaan viittaavaa listausta ei ole.

Apostolinen kirkkojärjestys viestittää maailmasta, jossa naisen rooli oli olla hyvin paljon poissa näkyvistä. Antiikin Rooman yhteiskunnassa naiset eivät osallistuneet julkiseen elämään samalla tavalla kuin miehet. Tästä huolimatta myös naisilla saattoi olla paljon omaisuutta ja vaikutusvaltaa, sillä yhteiskuntaluokka vaikutti hyvin paljon heidän elämäänsä. Toisin kuin monissa antiikin uskonnoissa kristillisen seurakunnan jäsenenä miehet ja naiset olivat samanvertaisessa asemassa. He osallistuivat samoihin jumalanpalveluksiin ja kuuntelivat samoja opetuksia. Heiltä myös odotettiin yhtä korkeaa etiikkaa.²⁹ Tässä henkisessä ympäristössä oli luontevaa, että seurakunnassa tehtäviin valittujen tuli huolehtia siitä, että seurakuntalaisten eettinen vaellus oli moitteetonta. Erityisesti diakoneilla oli tehtävänä opastaa ja ohjata seurakuntalaisia. Tässä mielessä myös perheneuvontaan liittyvät kysymykset eivät liene olleet heille vieraita.

Apostolinen traditio

Tässä vaiheessa siirrymme toiseen taustajuoneen, joka on vaikuttanut *Apostolisten konstituutioiden* sisältöön. *Apostolinen traditio* on kolmannen vuosisadan kirkkojärjestys, joka tunnetaan lukuisina versioina, niin koptin, arabian, etiopian kuin latinankin kielillä. Ilmaisujen muodot luonnollisesti vaihtelevat.

23 Bickell 1843, 108: " - - daß sie Rechenschaft geben müssen am großen Tage des Gerichts - - ". Koptiin pohjautuvassa käännöksessä *Tattam* 1848, 4. Syyriaan pohjautuvassa käännöksessä *Arendzen* 1901, 61.

24 Bickell 1843, 111, luku 6; *Tattam* 1843, 6.

25 Bickell 1843, 118 (luku 14); *Tattam* 1848, 14; *Schaff* 1885, 246; *Funk* 1887, 56; *Arendzen* 1901, 67.

26 Käännöksissä on hieman eroja: *Huttunen et al.* 2020, 128, 159.

27 *Quasten* 1984, 119.

28 *Tattam* 1848, 24 (kohta 20) antaa käännöksenä verbit "teach", "rebuke" ja "prohibit". *Arendzen* 1901, 71 (kohta 20) käyttää ilmaisuja "using instruction - - persuccon - - admonition".

29 *Laato* 2019, 204–205.

Onkin kiistanalaista, voidaanko alkuperäistä versiota tai alkuperäisiä versioita osoittaa.³⁰ Kysymys on tässä – kuten yleisestikin varhaisissa kirkkojärjestyksissä – niin kutsutusta ”elävästä kirjallisuudesta”, joka mukautui kulloisenkin paikkakunnan, alueen ja kieliympäristön mukaan.³¹ Kuitenkin yhteiset osiot ovat löydettävissä.

Apostolinen traditio ei ole laaja ja se kuvaa jokseenkin pelkästään liturgisia elementtejä. Työtehtävien kuvailua ei juuri löydy kyseisen työskentely-ympäristön ulkopuolelta. Niinpä kytkökset perheiden neuvontaan tai ohjeistamiseen ovat suppeita. Yksi havainto on kuitenkin syytä nostaa esiin. *Apostolisessa traditiossa* korostuu diakonin viran ero esimerkiksi piispan tai presbyterin virkaan. Diakonin asettaa tehtävänsä pelkästään piispa, ei erikseen nimetty ryhmä seurakunnan johtohenkilöitä. Perusteluna on se, että diakoni on nimenomaan piispan diakoni, hänen avustajansa ja yhteyshenkilönsä.³² Tämä ajattelumalli, johon on toki yhteyksiä muissakin kirkkojärjestyksissä, korostaa työnjakoa: diakoni ei varsinaisesti tehnyt mitään sellaista, mitä piispa ei tekisi.

Siinä missä diakoni työskenteli perheiden hyvinvoinnin hyväksi, sama tehtävä kuului myös – ja varsinaisesti – piispalle. Piispa oli tuolloin paikallisen seurakunnan johtaja, joka vastasi jossain määrin nykykäytännön kirkkoherraa. Hänellä oli päävastuu, mutta diakoni oli läheinen yhteistyön toteuttaja. Kirkkojärjestyksissä toistuukin edellä esitetty ajatus siitä, että diakoni on piispan korvat, silmät ja suu.

Apostolisessa traditiossa ei varsinaisesti anneta ohjeita oikeaan kristilliseen elämään. Puolisoiden välisistä asioista tekstissä on maininta vain kahdessa kohdassa. Ensimmäinen liittyy äskenkääntyneiden elämään: puolisoiden tulee saada opetusta yhdessä (luku 15). Toinen maininta koskee ohjeistusta yhdessä tai erikseen rukoilemisesta (luku 41). Tulevaan tuomioon vetoamista ei myöskään käytetä perusteluna eettisesti kestävään vaellukseen. Näissä kohdin *Apostolinen traditio* poikkeaa kaikista edellä esitetyistä. Diakonin rooli seurakunnan tehtävien hoitamisessa on kuitenkin edellä esiteltyjä vastaava: hän tekee, mitä piispa tahtoo, jotta seurakunnallinen elämä olisi hyvässä järjestyksessä.

Hippolytuksen kanonit

Meille säilynyt *Hippolytuksen kanonien* arabiankielinen teksti pohjautuu koptiksi käännettyyn kreikankieliseen alkuperäistekstiin.³³ Tekstin ajoitus on neljännelle vuosisadalle.³⁴ Teksti on suhteellisen laaja, painettuna 30 sivua.³⁵

Aiheemme kannalta aineistossa on vain vähän kiinnostavaa. Kuten moni muukin teksti kanonit perustelevat ohjeiden noudattamista ajatuksella tulevasta tuomiosta. Tässä tekstissä muotoilut korostavat kuitenkin palkintoa eikä tuomiota: ohjeiden seuraaminen tuottaa ikuisen elämän.³⁶ Samaten pisimmässä

30 *Quasten* 1984, 180–194; *Stewart-Sykes* 2001, 11 (ajoitus), 32–36 (kahden erikielisen tekstiversion rekonstruktiosta), 45 (alkuperäiskielenä kreikka), 45–46 (kieliversiot). *Markschies* (2011) pitää alkukielinä ”mahdollisesti” kreikkaa.

31 *Stewart-Sykes* 2001, 126; *Bradshaw* 2002, 5, 91; *Pylvänäinen* 2017, 40–43; *Pylvänäinen* 2020, 68–72.

32 *Easton* 1934, kohta 9; *Stewart-Sykes* 2001, 86, kohta 8; *Edgecomb* 2019. Viimeksi mainittua numerointia seurataan vastedes. *Edgecomb*in käännös kertoo pohjautuvansa *Botten* ranskankieliseen (1984) ja *Dixin* englanninkieliseen (1992) versioon. *Stewart-Sykes* 2001, 28 (ja *Stewart* 2015, 34–35) esittelee mainitun kohdan esimerkkinä tekstin kahden redaktorin keskustelusta, mutta se ei vaikuta tulkintaamme.

33 *Riedel* 1900, 196. Latinankieliseen pohjatekstiin perustuu *Acheliks*en (1891) analyysi, jossa ei ole käännöstä.

34 *Barrett-Lennard* 2005, 138; *Quasten* 1984, 187: noin vuoteen 500.

35 *Riebel* 1900, 200–230. Tuorein käännös englanniksi: *The Canons of Hippolytus*. Ed. Paul F. Bradshaw [käännös: Carol Bebaui]. *Alcuin/GROW liturgical study 2*. Bramcote, Nottingham: Grove Books 1987.

36 *Riedel* 1900, 201: Can. 1.

monisivuudessa eettisiä ohjeita sisältävässä kanonissa 38 todetaan, että niitä seuraamalla saavuttaa sen elämän kruunun, joka on luvattu.³⁷ Vasta mainitussa viimeisessä kanonissa viitataan aviorikokseen tuomittavana tekona.

Avioliittoon viittaavia mainintoja on koko tekstissä vähän. Viimeisessä kanonissa kielletään rakastamasta maailmaa ja naisia. Sen sijaan kristityn [lue: kristityn miehen] tulee olla avioitunut yhden naisen kanssa.³⁸ Tämä on selvästi kirjoitettu miehiä ajatellen. *Hippolytuksen kanoneille* on kuitenkin erikoista ilmaisujen jyrkkyys silloin, kun annetaan ohjeita naisille. Kunniallisen naisen tulee huolehtia kotiympäristöstään, eikä hän saa riidellä miehensä kanssa, ”vaikka tietäisikin itse paremmin”. Sitä että tietää enemmän, ei saisi näyttää kenellekään, vaan miestänsä tulee palvella herranaan.³⁹

Diakonin tehtäviä kuvataan muutamalla rivillä ennen vihkimisrukousta. Diakonin virkaa kuvataan Jumalan palvelijan viraksi.⁴⁰ Tätä käytetään perusteluna sille, että diakoni palvelee sekä piispaa että presbyteerejä kaikessa, ”ei ainoastaan sakramenttien aikana”.⁴¹ Tämän lisäksi tehtäviä määritellään muutamia, joista ensimmäisenä on kertoa piispalle sairaista. Tekstissä ei kuitenkaan tehdä eroa miesten ja naisten välille, ei edes kastetta koskeissa ohjeissa. Teemamme kannalta *Hippolytuksen kanoneilla* on siis vain hyvin vähän annettavaa eikä ainakaan edellä esitetystä poikkeavaa.

Herramme testamentti, Testamentum Domini

Testamentum Domini (TD) on likimain neljännen vuosisadan loppuun ajoittuva syyriaksi säilynyt kirkkojärjestys.⁴² Se on luonteeltaan hyvin paljon liturgisia ohjeita sisältävä ja suhteellisen laaja: *Cooperin* ja *Macleanin* käännöksenä se kattaa 90 sivua. Rakenteensa puolesta se on nimensä veroinen, ikään kuin testamentti: kirjan alussa Jeesus itse kertoo, mitä pitää tapahtuman tulevaisuudessa. Kaikista muista tässä artikkelissa tarkastelluista aineistosta *TD:n* erottaa juuri sen ensimmäinen osio: luvuissa 1–16 käsitellään maailmanloppua ja sen ennakoilmiöitä. Tähän liittyen kirjoitus sitten haluaa määrittää ohjeet seurakunnalle, jotta niiden jäsenistä tulisi enkelten kaltaisia ja pyhiä Jumalan edessä (luku 17). Ohjeistus alkaa kirkkorakennuksesta (luku 19) ja siirtyy tehtäviin valittavien kuvaukseen ja valintamenettelyihin (luvut 20–44). Kirjan toinen osa kattaa liturgisia käytäntöjä (luvut 1–27).

Teksti ei anna juuri mitään ohjeita seurakuntalaisten eettiseen vaellukseen. Siinä se poikkeaa ensimmäisistä kolmesta artikkelissa esitellyistä. Toki oletuksena on, että seurakuntalainen vaeltaa kunniallisesti. Yksittäisenä ohjeena mainitaan muun muassa rukouksesta, että puoliset voivat keskittyä siihen yhdessä. Vaimo voi kuitenkin jättää rukoilemisen väliin, jos puoliso sitä tietyssä tilanteessa toivoo. Ilmeisesti kysymys on siitä, että vaimolle on kunniallisesti täyttyä puolisonsa haluja.⁴³

Työntekijöiden osalta on huomattavan paljon kuvausta heidän virkaan asettamiseensa liittyvästä liturgisesta menettelystä, mutta yleisesti vähän muuta kuvausta, josta voisi päätellä työtehtäviä. Diakonin osalta kuvausta on kuitenkin

37 Riedel 1900, 228: Can. 38.

38 Riedel 1900, 226: Can. 38.

39 Riedel 1900, 208: Can. 17.

40 Perusteluna annetaan Joh 12, 26. Riedel 1900, 203: Can. 5.

41 Riedel 1900, 203: Can. 5.

42 Quasten 1984, 185; Sperry-White 1991, 6.n

43 Osa II, luku 1; Cooper & Maclean 1902, 116.

jopa parisen sivua (I, 34).⁴⁴ Sen mukaan tehtävänä on ensi sijassa toteuttaa mitä piispa pyytää.⁴⁵ Pitkän tehtävälisan ensimmäisenä ideana on esittää (piispalle) ne henkilöt, joiden luona diakonin on hyvä vierailta ja joista tulee raportoida piispalle. Jumalanpalveluksen yleinen järjestyksenvalvonta on seuraava kokonaisuus, jota yksilöidään monin tavoin. Lopuksi kehoitetaan tarkkailemaan paikkakunnan muutamia ilmiöitä ja tarvittaessa huolehtimaan siitä, että seurakunnassa tehdään asiat oikein: ”Let him give through the Church to each one what is right.”⁴⁶

Tutkimustehtävämme kannalta ohjeistus ei anna yksityiskohtaista tietoa. Merkittävintä on, että juuri diakonin tehtäviin kuului paikallisseurakunnan kaikenlaisten asioiden sujumisen varmistaminen. Hän myös tarkkaili, että kristittyjen käyttäytyminen oli kirkollisen arvon mukaista. Tällöin on oletettava, että tarvittaessa myös perheiden sisäisten ongelmien selvittäminen oli juuri diakonien tehtävä. Osatukea he saivat leskiltä, jotka myös kiersivät seurakuntalaisten kodeissa (naisia katsomassa).⁴⁷ Mutta tarkkaileminen ja opastaminen oli diakonien tehtävä. Suuremmista kysymyksistä he kertoivat piispoille.

Diakonisojen tehtäviä ei *TD:ssä* ole kuvattu yhtä kattavasti. Diakonisoista kirjoitetaan diakoneista erillisenä ryhmänä useamman kerran *TD:n* ensimmäisessä kirjassa. Heidät kuitenkin mainitaan vain ohimennen liturgisten ohjeistusten yhteydessä luvuissa 19, 23 ja 35. Tutkimustehtävämme kannalta olennaista tietoa ei tule esiin.

Apostoliset konstituutiot, Constitutiones Apostolorum

Analysimme viimeinen teksti on *Kahdentoista apostolin konstituutio*, lyhyemmin *Apostoliset konstituutiot (Constitutiones Apostolorum, Const.ap., AC)*. Se ajoittuu Syyriaan vuoden 380 tietämille. Meille teksti on säilynyt vain kreikaksi. Tuohon aikaan kristillinen kirkko oli jo hyväksytty osa yhteiskuntaa, ja menettelytapojen tarkasteluun oli mahdollisuuksia aiempaa enemmän. *AC* on kirkkojärjestyksistä laajin. Sen alkutekstin ja ranskankielisen käännöksen sisältämät teokset vievät kolme erillistä osaa *Sources Chrétiennes* -kirjasarjasta. Sisällöllisesti *AC* jakautuu kahdeksaan erilliseen kirjaan, joiden taustalla on erilaisia kirkollisia varhaistekstejä.⁴⁸

Tekstissä on huomattavia lainauksia edellä esitellyistä teksteistä. Ohjeiden noudattamisen perusteluna ei nyt ole tuomio tai maailmanloppu, vaan ainoastaan välillinen viittaus siihen: tottelemattomia Jumala pitäisi lakia noudattamattomina pakanoina (*paranomos ethnos*; *AC* I, I, alku). Aivan aluksi esimerkiksi varoitetaan aviorikoksesta (*AC* osa I, luku I, alku). Kuten *Didaskaliassa* myös tässä tekstissä käsitellään seurakunnan sisäistä oikeudenkäyttöä. Diakonin tulee olla istunnoissa läsnä ja kuunnella molempia osapuolia (*AC* II, VI, XLVII). Diakonin tulee myös raportoida piispalle muualla näkemästään ja kuulemastaan, sillä myös *AC:n* mukaan diakoni on piispan korva, silmä, suu, sydän ja myös sielu (*AC* II, VI, XLIV). *Didaskalian* tavoin *AC:ssä* diakoni kuuluttaa kehotuksen ristiriitojen sovittami-

44 Piispan ja presbyteerin työtehtäviä ei kuvata lainkaan, ainoastaan siunaamisrukouksesta voi päätellä tehtävien sisältöä. Vastaava koskee myös tunnustajia. Leskien osalta ohjeistus käsittelee vajaan sivun: osa I, luku 40; Cooper & Maclean 1902, 106. Lukijoiden tehtäviä kuvataan parilla rivillä ja neitsyiden muutamilla riveillä (I, 45, 46).

45 *Rahmani* 1899, 81: ”quæ ab episcopo præcipiuntur tamquam nuntianda, tantummodo exequatur”. *Vööbus* 1975, 42: ”First he shall do only those things which are commanded by the bishop for proclamation”. Alaviitteessä on kuitenkin huomautus: ”Or: good tidings, the Gospel”. Cooper & Maclean (1902, 190) pohtii kyseisen kohdan käännöstä.

46 Cooper & Maclean 1902, 99, luku I, 34; Vastaavasti *Vööbus* 1975, 42.

47 Leskien tehtävistä osa I, luku 40; Cooper & Maclean 1902, 105–107.

48 Metzger 1985, 1986, 1987; Pylvänäinen 2017, 32–33; Pylvänäinen 2020, 58–59.

seen – asiayhteys viittaa liturgiseen yhteyteen, mutta sitä ei tarkenneta (AC II, VI LIV). Samansuuntaisuus jatkuu vielä vaimojen aseman määrittelyssäkin: vaimo olkoon miehelleen alamainen (AC I, III, VIII).

Tässä kirkkojärjestyksessä on myös osionsa miehille annettavista ohjeista. Ne ovat varsin samansuuntaisia *Didaskaliassa* esitetyn kanssa ja koskevat lähinnä syrjähyppyjen välttämisen taitoa (AC I, II, kohdat III–VII), mutta laajempikin näkökulma on mukana: erillisessä suppeammassa osassa (AC VI, V, XXIX) ohjeistetaan erikseen aviopuolisoita, sekä miehiä että naisia. Sen mukaan miesten tulee kohdella puolisoitaan kuten omia jäseniään. Missään mainitussa yhteydessä ei anneta erityisiä menettelytapoja puolisoitten välisten ongelmien pohtimiseen.⁴⁹

Varsinaista sovittelun työtehtävää ei AC:ssa mainita, mutta hieman osviittaa on saatavilla. Diakonien tehtävien kuvailussa keskeisin kohta on AC III, XIX, I.⁵⁰ Työtehtävät kuvataan neljällä⁵¹ tarkkaa lukemista vaativalla ilmaisulla, joihin syvennymme erikseen. Näitä nimittäin edeltää verbimuoto *therapeuein*.⁵² Tässä yhteydessä kyseisellä ilmaisulla määritellään naisdiakonien työtehtävien luonne tai sisältö.⁵¹ Sen mukaan naisdiakonin tehtävät ovat tietyin rajauksin samoja kuin piispalla: hän nuhtelee, jakaa oikeuden päätöksiä ja kehottaa paastoon. Tässä hän jatkaa ja täydentää piispan toimintaa, joka on luonteeltaan parantavaa ja eheyttävää. Parantaminen tapahtuu sanojen kautta. Sen tarve kumpuaa ongelmien taustalla olevista synneistä. Sairaudet, joista diakoni voi parantaa, ovatkin luonteeltaan joko fyysisiä, henkisiä tai moraalisia.⁵⁴

Naisdiakonien toimenkuvaa vastaava toiminta ilmenee kyseisen kohdan neljässä muussa työtehtävien ilmaisussa, jotka siis koskevat sekä nais- että miesdiakoneja.⁵⁵ Diakonin työtehtävät liittyvät neljään asiakokonaisuuteen, joista ensimmäisenä on viestien välittäminen.⁵⁶ Tämä liittyy listauksen toisen ilmaisun sisältöön: diakonien matkustamiseen ja kiertelemiseen talosta toiseen ja seurakunnasta toiseen. Kaksi muuta tehtävänkuvailua liittyvät palvelemiseen, joka tarkoittaa seurakunnan ja Jumalan palveluksessa olemista.⁵⁷ Sisällöllisesti kysymys on diakonin valmiudesta toteuttaa seurakunnan hänelle uskomat tehtävät. Miesdiakonien tehtävien sisältö ei näytä tältä osin merkittävästi poikkeavan naisdiakonien tehtävästä. Ainoa merkittävä ero näyttää olevan liturgisissa tehtävissä: niitä on miesdiakoneilla runsaammin, mutta niiden liittyminen perheneuvontaan on enintään minimaalista. Joka tapauksessa diakonien on siis kierreltävä kodeissa ja välitettävä niistä viestejä piispalle ja seurakunnalta koteihin.

Apostolisten konstituutioiden mukaan diakonisojen ja diakonien tehtävät ovat rinnasteisia. Ne eivät ole täysin samanlaisia sukupuolen asettamien vaatimusten vuoksi, mutta muuten ne ovat toisiaan vastaavia. Sekä mies- että naisdiakonille voi nähdä tehtäväksi piispan toiminnan jatkamisen seurakuntalaisten keskuudessa. Luonteeltaan se on tervehdyttämistä, parantamista. Tässä mielessä diakonit toimivat myös perhe-elämän eheyteen pyrkijöinä.

49 Vrt. *Mueller* 2019, 13–14.

50 Kyseisestä kohdasta on lukuisia toisistaan poikkeavia käännöksiä ja suomeksi varsin harhauttavia tulkintoja: *Sormunen* 1952, 35.

51 *Pylvänäinen* 2017, 154; *Pylvänäinen* 2020, 219. Taustalla *Metzger* 1986.

52 Kreikan sanasta josta johtuu myös suomen ilmaisu *terapia* ja sen johdannaiset.

53 *Pylvänäinen* 2017, 154; *Pylvänäinen* 2020, 219.

54 *Pylvänäinen* 2017, 155–156: “Probably her means in her work are similar with those of the bishop presented above: words of reproof, threats of judgment and an exhortation to fast. -- the female deacons continue the bishop’s healing work, but not in all its forms.” Vastaavasti *Pylvänäinen* 2020, 220–222.

55 AC käyttää rinnasteisina ilmaisuina naisdiakonia ja diakonissaa.

56 Diakoneista kirjeiden kuljettajina: *Ryökäs & Voittila* 2013.

57 *Pylvänäinen* 2017, 160–167; *Pylvänäinen* 2020, 227–238.

Pohdinta

Tutkistelimme tässä artikkelissa, missä määrin diakonin työtehtäviin varhaisessa kirkossa luettiin virallisesti perheneuvonnan tyyppistä toimintaa. Selkeä tulos analyysistä on, että ennako-oletus toteutui: perheiden hyvinvointiin liittyviä seikkoja esiintyy varhaisissa kirkkojärjestyksissä vain suppeasti. Yleistä on ollut varoittaa teksteissä aviorikoksista ja antaa käyttäytymisohjeita, erityisesti naisille. Eettisiä ohjeita on usein perusteltu eskatologisilla painotuksilla. Joitakin perhe-elämään liittyviä seikkoja on löydettävissä myös yleisistä diakonin tehtävien perusteluista.

Diakonien tehtävä varhaisen kirkon kirkkojärjestyksissä poikkeaa saksalaisessa perinteessä esitetystä tulkinnasta,⁵⁸ sillä työtehtävät eivät olleet keskittyneet sairauksien hoitamiseen tai huono-osaisista huolehtimiseen. Diakonien tehtävänä oli piispan apuna varmistaa, että seurakunnassa kaikki oli hyvin. He opastivat, ohjeistivat, valvoivat ja seurasivat seurakuntalaisia, niin liturgisissa yhteyksissä kuin arjessakin. Tavoitteena oli kokonaisvaltainen hyvinvointi, valmius kohdata tuleva tuomio (maailmanloppu). Tällöin he toimivat myös perhe-elämän eheyttämiseksi.

Nyt analysoiduissa kirkkojärjestyksissä näkyy tietty kehityslinja. Alkuvaiheessa annettiin vähäisiä ohjeita perhe-elämään, lähinnä varoitettiin aviorikoksesta. Vähitellen annettiin yhä tarkempia käyttäytymisohjeita, ensi sijassa naisille. Viimeisessä ja laajimmassa kirkkojärjestyksessä, *Apostolisissa konstituutioissa*, ohjeita annettiin merkittävän paljon myös miehille. Tavoitteena oli selkeästi kaikkien seurakuntalaisten elämän mutkaton sujuminen. Diakoneilla, sekä miehillä että naisilla siltä osin kuin heistä on kirjoitettu, kaikissa kirkkojärjestyksissä oli tätä ohjaava rooli. *Apostolisissa konstituutioissa* ohjauksen luonnetta kuvattiin naisdiakoneilla jo *therapeuo*-verbillä: diakonin tuli tukea tervehtymistä niin fyysisellä, mentaalilla kuin eettisellä tasolla. Vaikka varsinaista perheneuvontamallia ei ollutkaan luotu vielä vuosisatoihin, ajattelussa oli nyt kuitenkin perusvalmiudet kristillisen perhe-elämän tukemiseen.

Varsinaista perheneuvontaa diakonien tehtäväksi ei ole tutkituissa dokumenteissa nimetty, mutta perheiden ja aviopuolisoiden hyvinvoinnista kirkkojärjestyksissä huolehditaan monessa kohden. Seurakunnan työntekijöiden välisessä tehtävien painotuksessa se oli osa diakonien toimenkuvaa ja kohdistettu erityisesti heille.

Nykyajalle varhaisen kirkon diakoniteksteillä on kaksi erilaista viestiä. Yhtäältä on selvää, että seurakunnan murheet ovat pysyneet aika lailla samoina. Eettinen vaellus on keskusteluissa usein pohdittavana, heikko-osaisista ja huonommassa asemassa tilapäisesti tai pysyvästi olevista kannetaan huolta. Silloiset diakonit ja nykyajan diakoniatyöntekijät välittävät tietoa ja tukea seurakunnan sisällä sekä seurakunnan johdon ja seurakuntalaisten välillä. Perheiden asemaa halutaan tukea ja auttaa perhe-elämän ongelmassa.

Toisaalta diakonien ja diakonisojen rooli tuolloisessa seurakunnassa näyttää olleen aika lailla toinen kuin nykyhetken luterilaisessa kontekstissa. Heillä oli merkittävä rooli jumalanpalveluksessa vastuunkantajina. Diakonissa vastasi jumalanpalveluksen sujumisesta istumajärjestyksen valvojana, diakoni puolestaan liturgina sekä messuavustajana ehtoollisen vietossa. Myös evankeliumitekstien lukeminen ja jonkinasteinen selittäminen oli diakonille kuuluva tehtävä, samoin kasteopetuksen tarjoaminen ainakin jossain määrin.

58 Tässä perinteiseksi kutsuttu saksalainen tulkinta diakoneista ja diakoniatyöstä syntyi ja kehittyi 1800-luvun puolivälin paikkeilla evankelisessa kristillisyydessä. Sen ja siitä poikkeavan käsityksen esittelevät *Dieter Georgi* (1964, 31–38) ja *John N. Collins* (1990) pohjautuen kreikankielisiin Uuden testamentin syntyajan teksteihin. Yleiskuva: *Malkavaara* 2015 ja *Latvus* 2017.

Aineisto herättää pohtimaan, antaako nykyhetken diakonian virka sellaisen aseman, jossa työntekijät pystyvät parhaalla tavalla tukemaan seurakuntalaisia. Jos diakoni (diakonissa) ymmärretään vain heikommassa asemassa olevien hätäavun antajaksi tai vanhusten tukijaksi, merkittävä osa hänen osaamisestaan ja resursseistaan voi jäädä käyttämättä. Toimenkuva ei tällöin myöskään vastaa varhaisen kirkon mallinnuksia. Ruotsin kirkossa varhaisen kirkon mallin seuraaminen on johtanut kolmisäikeiseen virkarakenteeseen.⁵⁹ Jos diakonin toimenkuva Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa vastaisi tarkemmin varhaisen kirkon linjauksia, voisi ajatella kristillisen yhteisön toimivan tehokkaammin ja kokonaisvaltaisemmin, myös perheiden puolesta.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Achelis, Hans

1891 Die Canones Hippolyti. Erstes Buch. Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechtes. VI, Band 4. Leipzig: Hinrichs.

Achelis, Hans & Flemming, Johs.

1904 Die syrische Didaskalia. Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechts, zweites Buch. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur; 25.2. Leipzig: inrichs. <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/ssg/content/titleinfo/671301> (katsottu 17.6.2019).

Apostoliset isät

2020 Apostoliset isät. Kokoelma varhaiskristillisiä kirjoituksia. Toim. Niko Huttunen & Joonas Salminen & Ulla Tervahauta. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 290. Helsinki.

Arendzen, J. P.

1901 An Entire Syriac Text of the 'Apostolic Church Order'. – The Journal of Theological Studies, Volume III, London: Macmillan. 59–80.

Barrett-Lennard, Ric

2005 The Canons of Hippolytus and Christian Concern with Illness, Health, and Healing. – Journal of Early Christian Studies, Volume 13, Number 2, Summer 2005. The Johns Hopkins University Press. 137–164.

Bickell, Johann Wilhelm

1843 Geschichte des Kirchenrechts. Erster Band. Gießen: Georg Friedrich Heyer's Verlag.

Biskopsmötet

1990 Biskop, präst och diakon i Svenska kyrkan. Ett biskopsbrev om kyrkans ämbete. Biskopsmötet 1990. <https://www.svenskakyrkan.se/biskopsmoten/brev901/htoc.htm> (katsottu 5.8.2018).

Bradshaw, Paul F.

1992 The Search for the Origins of Christian Worship. Sources and Methods for the Study of Early Liturgy. Oxford: University Press.

2002 The Search for the Origins of Christian Worship. Sources and Methods for the Study of Early Liturgy. 2nd ed. New York: Oxford University Press.

Canons of Hippolytus

1987 The Canons of Hippolytus. Ed. Paul F. Bradshaw [käännös: Carol Bebawi]. Alcuin/GROW liturgical study 2. Bramcote, Nottingham: Grove Books.

Collins, John N.

1990 Diakonia. Re-interpreting the Ancient Sources. Oxford University Press, New York – Oxford.

Cooper, James & Mclean, Arthur John

1902 The Testament of Our Lord. Translated into English from the Syriac, With Introduction and Notes. Edinburgh: T. & T. Clark.

Easton, Burton Scott

1934 The Apostolic Tradition of Hippolytus. Translated into English with Introduction and Notes by Burton Scott Easton. Reprinted 1962 by Arrangement with Combridge University Press. Ann Arbor: Cushing–Malloy. [http://www.rore-sanctifica.org/bibilotheque_rore_sanctifica/12-pretendue_tradition_apostolique_d_hippolyte/1934-burton_scott_easton-tradition_apostolique_d_hippolyte/Burton_Scott_Easton_-_The_Apostolic_Tradition_of_Hippolytus_\(1934\).pdf](http://www.rore-sanctifica.org/bibilotheque_rore_sanctifica/12-pretendue_tradition_apostolique_d_hippolyte/1934-burton_scott_easton-tradition_apostolique_d_hippolyte/Burton_Scott_Easton_-_The_Apostolic_Tradition_of_Hippolytus_(1934).pdf) (katsottu 18.6.2019).

Edgecomb, Kevin P.

[2019] Hippolytus, The Apostolic Tradition [translation of]. <http://www.bombaxo.com/patristic-stuff/church-orders/hippolytus-the-apostolic-tradition/> (katsottu 18.6.2019).

Funk, Franciscus Xaverius

1887 Doctrina Duodecim Apostolorum. Canones Apostolorum Ecclesiastici ac Reliquae Doctrinae de Duabus Viis Expositiones Veteres. Edidit, Adnotationibus et prolegomenis illustravit, versionem latinam addidit. Tübingen: Laupp.

Georgi, Dieter

1964 Die Gegner des Paulus im 2. Korinterbrief. Studien zur religiösen Propaganda in der Spätantike. Neukirchen–Vluyn: Neukirchener.

Gibson, Margaret Dunlop

1903 The Didascalia Apostolorum in English. Translated from Syriac by Margaret Dunlop Gibson. Horae Semiticae No II. London: C. J. Clay and sons.

Jefford, Clayton N.

2018 Understanding the Concept of Deacon in the Didache. – Deacons and Diakonia in Early Christianity. Edited by Bart J. Koet, Edwina Murphy and Esko Ryökäs. WUNT 479. Tübingen: Mohr Siebeck. 203–213.

Laato, Anni Maria

2019 Kirkkoäidit kristinuskon levittäjinä. – Sukupuoli Raamatun maailmassa. Toim. Susanna Asikainen & Elisa Uusimäki. Suomen Eksegeettisen Seuran julkaisuja 117. Helsinki. 201–220.

Latvus, Kari

2017 Diaconia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diaconia. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 53. Tampere.

Malkavaara, Mikko

2015 Diakonia ja diakonivirka. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 26. Kirkko ja toiminta. Helsinki: Kirkkohallitus.

Markschies, Christoph

2011 "Traditio apostolica". – Religion Past and Present. First published online: 2011. http://dx.doi.org.ezproxy.uef.fi:2048/10.1163/1877-5888_rpp_SIM_125151. (katsottu 18.6.2019).

Metzger, Marcel

1985 Les Constitution Apostoliques. Tome I, Livres I et II. Introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Metzger. Sources Chrétiennes No 320. Paris: Les Éditions Du Cerf.

1986 Les Constitution Apostoliques. Tome II, Livres III et VI. Introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Metzger. Sources Chrétiennes No 329. Paris: Les Éditions Du Cerf.

1987 Les Constitution Apostoliques. Tome III, Livres VII et VIII. Introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Metzger. Sources Chrétiennes No 336. Paris: Les Éditions Du Cerf.

⁵⁹ Biskopsmötet 1990

- Mueller, Joseph G.*
2019 Marriage and Family Law in the Ancient Church Order Literature. – The Journal of Legal History, volume 40. 203–221.
- Multanen, Pauliina*
2019 Kuulona, suuna, sydämenä ja henkenä. Diakonien ja vastaavien tehtävät Didascalia Apostolorumissa. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Olson, Jeannine E.*
2005 Deacons and Deaconesses Through the Centuries. Rev. Ed. Saint Louis: Concordia Publishing House.
- Pylvänäinen, Pauliina*
2017 Agents in Liturgy, Charity and Communication. The Tasks of Female Deacons in the Apostolic Constitutions. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. [Julkaisematon väitöskirja].
2020 Agents in Liturgy, Charity and Communication. The Tasks of Female Deacons in the Apostolic Constitutions. Turnhout: Brepols Publishers.
- Quasten, Johannes*
1984 Patrology, Volume II. The Ante-Nicene Literature after Irenaeus. Christian Classics. Notre Dame: Ave Maria Press.
- Rahmani, Ignatius Ephraem II*
1899 Testamentum Domini Nostri Jesu Christi. Nunc Primum. Edidit, Latine Reddidit et Illustravit. Moguntiae [Mainz]: Kirchheim.
- Riedel, Wilhelm*
1900 Die Canones des Hippolyt. – Die Kirchenrechtsquellen des Patriarchats Alexandrien. Leipzig: Deichert. 193–230.
- Ryökäs, Esko & Voitila, Anssi*
2013 Varhaiset diakonit kirjeiden kuljettajina. – Diakonian tutkimus 2. 133–149.
- Schaff, Philip*
1885 The Oldest Church Manual, Called the Teaching of the Twelve Apostles. ΔΙΔΑΧΗ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ. The Didache and Kindred Documents in the Original with Translations and Discussions of Post-Apostolic Teaching. New York: Charles Scribner's Sons.
- Schöllgen, Georg*
1998 Die Anfänge der Professionalisierung des Klerus und das kirchliche Amt in der syrischen Didaskalie. – Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband 26. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung.
- Sormunen, Eino*
1952 Diakonian käsikirja. Toinen, uusittu ja täydennetty painos. Pieksämäki: Suomen kirkon sisälähtyisseura.
- Sperry-White, Grant*
1991 The Testamentum Domini: A Text for Students, with Introduction, Translation, and Notes. Alcuin/GROW Liturgical Study 19. Grove Liturgical Study 66. Nottingham: Grove.
- Stewart, Alistair C.*
2015 On the Apostolic Tradition. Second Edition. Popular Patristics Series Nuber 54. Yonkers, NY: St. Vladimir's Seminary Press.
- Stewart-Sykes, Alistair*
2001 On The Apostolic Tradition. Second Edition. Popular Patristics Series. Crestwood, NY: St. Vladimir's Seminary Press.

- Tattam, Henry*
1848 The Apostolical Constitutions, or Canons of the Apostles in Coptic. With an English Translation. Printed for the Oriental translation fund of Great Britian and Ireland. London: Allen / Duprat.
- Thesaurus Linguae Graecae*
2019 Thesaurus Linguae Graecae® Digital Library. Ed. Maria C. Pantelia. University of California, Irvine. <http://www.tlg.uci.edu.ezproxy.uef.fi:2048> (katsottu 16–20.6. 2019).
- Volp, Ulrich*
2011 Hippolytus. – The Expository Times. Sage Publications. Volume 120, Number 11, 521–529.
- Vööbus, Arthur*
1975 The Synodicon in the West Syrian tradition I. Translated by Arthur Vööbus. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Vol. 368. Scriptore Syri, Tomus 162. Louvain: Secrétariat du Corpus SCO.

LYHENTEET

<i>AC</i>	Constitutiones Apostolorum
<i>CEA</i>	Canones ecclesiastici apostolorum
<i>DA</i>	Didascalia Apostolorum
<i>Did.</i>	Didakhe
<i>Did. apost.</i>	Didascalia Apostolorum
<i>TD</i>	Testamentum Domini